

PhD doktori értekezés tézisei
Bukáné Kaskötő Marietta
Musica Sacra Hungariae:
A cecilianizmus magyarországi története
1897-től 1950-ig
Témavezető: Dalos Anna PhD
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2020

I. A kutatás előzményei

Disszertációm tárgyával először 2011 őszén kezdtem el foglalkozni lehetséges szakdolgozattémaként, ám már akkor világossá vált számomra: a magyar zenetörténet e mostanáig csaknem teljesen feltáratlan területe olyannyira összetett, hogy annak érdemi kidolgozása csak egy disszertáció keretei között ölthet ideális formát. Választásom gyakorlati okok miatt esett a cecilianizmus magyarországi történetének vizsgálatára: kutatásaimnak már meglehetősen korai fázisában felismertem, hogy e meglehetősen összetett zenetörténeti jelenség magyar zenei életben kimutatható hatásainak különleges – a világ más tájain kevésbé megfigyelhető – sajátosságaként aposztrofálható, hogy nem csupán egyházi, de világi kontextusban is jelentős nyomokat hagytak a mozgalommal összefüggésbe hozható intézkedések. Disszertációm ily módon egyszerre törekszik arra, hogy nemzetközi kontextusban világítsa meg a mozgalom magyarországi történetét és rámutasson a mozgalomnak a hazai zenei közéletre gyakorolt hatására is.

Szent Cecília neve, akit egy félrefordítás nyomán a 15. század óta tisztelnek a zene védőszentjeként, sokak számára ismerősen cseng. Ám a nevével összefonódott, 19-20. század fordulóján Európában és a tengerentúlon egyaránt kibontakozó egyházzenei reformmozgalomról – amelyet összegző néven cecilianizmusnak nevezünk – már csak a szűkebb szakmai körök rendelkeznek ismeretekkel. A romantika korának egyházzenei ideálja filozófiai elvek, társadalmi és politikai restaurációs folyamatok, egyházi rendeletek keresztüzében formálódott.

A zeneszerzői hitelesség és az epigonizmus, az egyszerűség és a banalitás ellentétpárjai szegélyezték a 19-20. század egyházzenei reformtörekvéseinek útját, amelyeknek középpontjában egységesen – mégis eltérő súlyozással – a gregorián gyakorlat és a 16. századi vokális polifónia újjáélesztése állt. Figyelemre méltó, esetenként zavarba ejtő ellentétek fedezhetők fel a francia, a német és az olasz nyelvterületeken, azaz minden olyan központban, ahol liturgikus megújulást kezdeményeztek reformintézkedések formájában. Az egyes irányzatok egymástól eltérő attitűdje vezetett ahhoz a jelentős, az ideológiák és a praxis terén egyaránt jelentkező megosztottsághoz, amely olykor – s ezt a cecilianizmus magyarországi története is igazolja – akár egy régió belül is érzékelhető volt.

A ceciliánus törekvések kiváltó oka abban a liturgikus szempontból kifogásolható praxisban ragadható meg, amelynek keretében Európa-szerte – beleértve tehát a magyar egyházzenei életet is – a liturgikus kontextushoz méltatlan, világi dallamok, például operett- és chanson-slágerok kerültek be a szakrális gyakorlatba. A reform képviselői egy olyan

idealizált, egyben izolált egyházzenei repertoár összeállításában látták a probléma megoldását, amely javarészt a Palestrina névvel fémjelzett 16. századi, vokális polifónia alkotásaira, valamint az ezek nyomán komponált új a cappella művekre terjedt ki. Különösen jól szemléltetik e körülményeket, valamint a mozgalom ideológia és praxis terén megmutatkozó ellentmondásait a nemzetközi szakirodalom többek között James Garratt, Winfried Kirsch, Christoph Lickleder, Karl Gustav Fellerer, Johannes Schwermer és Siegfried Gmeinwieser neveihez kapcsolható tanulmányai, amelyek stílárís-esztétikai tekintetben vizsgálják a Palestrina-reneszánsz és azzal összefüggésben a cecilianizmus jelentőségét, és annak a korabeli egyházzenei életre gyakorolt hatását. Disszertációmban részint e munkákból kiindulva törekedtem a mozgalom magyarországi történetében is kimutatható ellentmondások megvilágítására.

II. Források

A vizsgált periódusban mindenekelőtt az egyházzene megreformálására irányuló törekvések történeti hátterének megvilágítására vállalkoztam a bajorországi Cecília-mozgalommal történő párhuzamba állításon keresztül. Ezirányú munkálataimat nagyban elősegítette a 2013 tavaszán, a TÁMOP-projekt keretében megvalósult kéthetes müncheni, illetve a 2013/2014 telén a KAAD ösztöndíjasaként lezajlott müncheni, regensburgi és liechtensteini kutatóútam. Ez idő alatt többek között a Bayerische Staatsbibliothekban és a regensburgi Bischöfliche Zentralbibliothekban kutattam. A korabeli bajor sajtóorgánumok (*Fliegende Blätter für katholischen Kirchenmusik* és *Musica Sacra*) és kottamellékleteik vizsgálata alátámasztotta feltevésemet, miszerint a bajor Cecília-mozgalom igen nagy mértékben fejtette ki hatását a magyar egyházi zene megújítására tett kísérletekre.

Ezt igazolja az a tény, amely szerint a magyarországi cecilianizmus több jelentős alakja is konkrét kapcsolatban állt a bajor mozgalom valamely képviselőjével. Kiemelendő így például Nitsch József (1829-1906) székesegyházi karnagy, Glatt Ignác (1855-1918) kanonok és Kersch Ferenc (1853-1910) egyházkarnagy is, akik levelezésben álltak a mozgalom központjával, Regensburggal. A mozgalom regensburgi centrumában ugyanis mintegy 10.000 levél maradt fenn, amely a regensburgi Bischöfliche Zentralbibliothek Proske-hagyatékában, a Proschesche Musikabteilungban került megőrzésre. Ezek tartalmán keresztül jól rekonstruálható az a folyamat, amely során a bajor törekvések a tengerentúlra is kiterjedő globális reformhálózattá formálódtak. Az állományban található, az 1866 és 1903 közötti periódusból származó magyarországi egyházzeneészekről fennmaradt levelek tanúsága szerint

a mai határok szerint 45 levél őrződött meg 27 levélíró tollából, ám mivel az említett intervallum még a trianoni rendelkezés előtti időszakra esik, így a statisztikai kimutatás eredményeit a mai Magyarország szomszédos országaihoz tartozó adatsorokkal együtt érdemes értelmezni.

E források alapján ugyanakkor csak az egyházzenei reformtörekvések első magyarországi megjelenésének és kezdeti kibontakozásának nyomai rekonstruálhatók. Amint az már említésre került, a mozgalom átfogó magyarországi történetét érdemben tárgyaló munka ezidáig nem látott napvilágot. A cecilianizmust magyar vonatkozásban érintő szekunder-irodalom alappilléreit öt doktori értekezés alkotja, amelyek szerzői Domokos Zsuzsanna, Horváth Márton Levente, Katonáné Szabó Judit, Kemény Kinga és Köncse Kriszta. Jóllehet a cecilianizmus hatásainak vizsgálata a felsorolt dolgozatok egyikében sem szerepelt a központi célkitűzések között. E munkákban a szerzők a mozgalom néhány emblemikus jelentőségű alakjának, illetve művészi produktumának, így Kersch Ferenc és Harmat Artúr életútjának, a *Szent vagy, Uram!* népénektár filológiai elemzésének és az 1949-1969 közötti misekompozíciók feldolgozásra vállalkoztak. Domokos Zsuzsanna a 19. századi Palestrina-recepció Liszt művészetére gyakorolt hatását vizsgáló dolgozata a korabeli egyházzenei reformtörekvések nemzetközi hálózatának feltérképezésében, azon belül az itáliai kezdeményezések nyomon követésében nyújtott munkámhoz jelentős segítséget.

A cecilianizmus magyarországi történetének feltárása során tehát jobbra primer forrásokra: az OMCE-irattár dokumentumaira – ezek között sajnos a múlt század történeti és politikai viszontagságai közepette alig őrződött meg anyag az 1940 előtti időszakból – és a korabeli magyar és német ceciliánus sajtóorgánumok, így többek között a *Katholikus Egyházi Zeneközlöny*, a *Katholikus Kántor* és a *Magyar Kórus* cikkeire támaszkodhattam. További, a Zeneakadémia Irattárában, a Zeneakadémia évkönyveiben, az Országos Széchenyi Könyvtár Zeneműtárának Harmat Artúr-hagyatékában, a Bárdos Archívumban, a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában folytatott kutatásaim gyarapították még a primer forrásokból nyert eredményeket. Mindezek mellett pedig Kósa Ferenc és Harmat Artúr intézmény-, illetve egyházzenetörténeti áttekintései szolgáltak még kiindulási alapul a mozgalom főbb eseményeit rekonstruáló munkafolyamatban.

III. Módszer

Kutatásaim során világossá vált, hogy a Cecília-mozgalom meglehetősen komplex módon fejtette ki Magyarország zenei életére gyakorolt hatásait. A szűkebb értelemben vett liturgikus

téren kimutatható impulzusokon túl, az (egyház)zeneoktatás és az általános zenei közélet, mint például a hangversenyélet platformjain is meghatározó nyomot hagytak a mozgalom magyarországi képviselői. Tanulságos következtetések vonhatók le a ceciliánus ideológia hatására megfogant új egyházzenei repertoár stílár és esztétikai vonatkozásában is.

E kompozíciók és az azokat összefoglaló korabeli gyűjteményes kiadványok főbb jellemvonásainak prezentálására a második fő rész elemző kottapéldáinak segítségével vállalkoztam. Az elérhető sajtóforrások birtokában esetenként azok recepciótörténeti értelmezése is előtérbe került. Ugyanakkor a cecilianizmus zenetudománytörténeti jelentősége sem elhanyagolható szempont, amely elsősorban a magyarországi gregorián-, népzene- és népének-kutatás, illetve részben a régi zene kutatása terén fejtett ki hatást. Bár e kérdéskör a dolgozat több pontján is érintésre kerül, különálló fejezetben történő kibontására mégsem vállalkozhattam. E messzire vezető, napjainkra is hatást gyakorló, különösen a gregorián- és népzene-kutatás tárgyköreire kiterjedő téma részletekbe menő kifejtése ugyanis a dolgozat méreteinek olyan jelentős – akár disszertáció méretű – megnövekedését vonta volna maga után, hogy önálló fejezetben történő kidolgozásáról lemondtam. Szintén terjedelmi okokból kifolyólag tekintettem el az orgona, mint a ceciliánus ideológia által elfogadott hangszer vizsgált periódusban kimutatható hangszer- és repertoártörténeti vonatkozású tárgyalásától – jóllehet az analitikus vizsgálat során az instrumentum funkcionális alkalmazása kapcsán kimutatható stílár jellemzők ismertetésére a dolgozat több pontja is kitér.

IV. Eredmények

Világossá vált, hogy a Cecília-mozgalom történetét négy főbb időszak vonatkozásában érdemes vizsgálni a magyar egyházzenei élet horizontján: a prececiliánus időszakban és az azt követő három hullámban különböző zeneszerzői és esztétikai irányzatok különíthetők el attól függően, hogy mennyiben kapcsolódtak azok képviselői a bajor mozgalom gyökereihez. A cecilianizmus magyarországi történetének feldolgozása tehát olyan, a szűkebb értelemben vett egyházzenei mozzanatok feltárásán túlmutató hozadékokat produkált, amely által a kor zeneszerzői irányzatainak stílár, esztétikai koncepciójáról, az általános zenei közélet nemzetközi és magyarországi kölcsönhatásairól, egyház- és sajtótörténeti viszonyairól, a mindennapi politikától függő diskurzusokról és a mindezek nyomán kialakult zenetörténeti kánonról is kép alkotható. Disszertációm, reményeim szerint, ily módon újabb aspektusból világítja meg a magyarországi zenetörténet múlt század első felét felölelő szeletét.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Publikációk:

„A „szent” zene szolgálatában – adalékok a cecilianizmus magyarországi történetéhez.” In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél, 2015.: Konferenciakötet. 3. kötet: Közigazgatástudomány, matematika és informatika, műszaki tudományok, művészet és művészettudomány, nyelvtudomány.* Eger – Budapest: Líceum Kiadó – Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2015. 501-515.

„»Musica sacra« akkor és most – Maróti Gábor népének feldolgozásai egy egyházzenei reformtörekvés tükrében.” In: Lukácsi Zoltán – Martos Levente Balázs (szerk.): „... *Mert irgalma örökkévaló*”. *Tanulmánykötet 2014-2016.* Győr: Győri Hittudományi Főiskola, 2016. 27-42.

„A „szent” zene szolgálatában – adalékok a cecilianizmus magyarországi történetéhez.” In: Sepsi Enikő – Lovász Irén – Kiss Gabriella – Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2016. 356-369.

„»Palestrina felé« A Kodály-életmű ceciliánus reflexióinak nyomában.” In: Kálmán Imre – Karácsony Tiborné – Szatmár Beatrix (szerk.): *Az Istent szeretőknak minden a javukra válik.* Győr: Brenner János Hittudományi Főiskola, 2019. 83-93.

Megjelenés alatt:

„»Szent vagy Uram, vagy nem?« A Harmat-Sík népénektár és a korabeli egyházzenei közélet dilemmái.” In: Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.): *Járdányi és kora.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.

Konferencia-előadások:

„*Gut ist es gegangen, nichts ist geschehen!*“ *A cecilianizmus első nyomai Magyarországon a Katholikus Egyházi Zeneközlöny mint korabeli sajtóforrás tükrében* – Elhangzott: 2013. október 5-én a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság *A forráskutatás múltja, jelene és jövője a magyar zenetudományban* címadással megrendezésre került X. tudományos konferenciáján;

A „szent” zene szolgálatában – adalékok a cecilianizmus magyarországi történetéhez – Elhangzott: 2015. április 10-én a Doktoranduszok Országos Szövetségének *Tavaszi szél*

elnevezésű konferenciáján, illetve a Károli Gáspár Református Egyetem szervezésében 2015. május 9-én megrendezésre került *Vallás és művészet* konferencián;

„Palestrina felé.” A Kodály-életmű ceciliánus reflexióinak nyomában – Elhangzott: 2017 tavaszán a 20-21. Századi Magyar Zenei Archívum és a Magyar Kodály Társaság által Kodály Zoltán születésének 135. és halálának 50. évfordulója alkalmából rendezett konferencián.

Egy egyházzenei reformmozgalom szolgálatában: Halmos László (1909-1997) és a cecilianizmus – Elhangzott: 2019. november 10-én Győrött, a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium *Isten és ember szolgálatában* címmel megrendezett Halmos László-Konferenciáján.

